

ВІДОБРАЖЕННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ МОВНОЇ СТИХІЇ В ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ МОДЕСТА ЛЕВИЦЬКОГО

Нову українську літературну мову, як відомо, сформовано на середньонадніпрянському діалекті південно-східного наріччя, проте літературний стандарт органічно вбирав елементи двох інших наріч, найперше південно-західного. На основі надніпрянського варіанта літературної мови з залученням елементів західноукраїнської мовної стихії творив художні тексти Модест Левицький.

У художньому мовленні М. Левицького частково відображено специфічні явища рефлексії етимологічних голосних. Трапляються, зокрема, відхилення від тенденції заступлення давніх *o, *e в новозакритих складах голосним [i]: з об'їздки сел [1, с. 36], *рохход* [1, с. 68], *немоцний* [1, с. 72], *милость* [1, с.], *капость* [1, с. 100], *тройцю* [1, с. 103], *вигон* [1, с. 30], *дворник* [1, с. 64], частіше в структурі префіксів і прийменників: *од пожару* [1, с. 121], *одставку* [1, с. 65], *одвічай* [1, с. 12], *в одставці* [1, с. 67], *з одчаю* [1, с. 44], *зо служби* [1, с. 92], *зо мною* [1, с. 14]. Загалом голосні [o], [e] в цій позиції – ознака північноукраїнська, проте окремі випадки цього явища відзначено й у тих говорах, які межують із поліськими. Те саме стосується двох типово північноукраїнських рефлексів давнього *ǣ, зокрема голосного [e], послідовно відображеного у формах слова *сім'я*: *сем'я* [1, с.], *сем'ю* [1, с. 83], *в сем'ї* [1, с. 39], а також [и] в словоформі *биленькою* [1, с. 154]. Появу [i] відповідно до *o в імперативній формі *заспокій* [1, с. 55] можна витлумачити як явище гіперкоректне. Характерне для південно-західного українського ареалу збереження етимологічного *e після шиплячого та [й] перед історично твердим консонантом представлено у випадках *вечерами* [1, с. 105], *вечерниці* [1, с. 55], *з его* [1, с. 138], *про его* [1, с. 137], *ему* [1, с. 138]. В окремих словах простежено написання *i* відповідно до очікуваного нового українського [и]: *помірали* [1, с. 3], *повмірали* [1, с. 4], *збирались* [1, с. 10], *забірайтесь* [1, с. 11], *перебіраючи* [1, с. 18], *покрівавлене* [1, с. 82], *натривожились* [1, с. 131], *зімні* [1, с. 13], *зімніх* [1, с. 3], *мусів* [1, с. 27], зокрема й після задньозайикового: *гладкій* [1, с. 70], хоча в історично законодавчому варіанті представлено частку *хиба* [1, с. 110] без *хы > [х'і], що закріпилося в цьому випадку як літературна норма. Звукосполука [ки] у словоформі *екіпажи* [1, с. 67], очевидно, гіперкоректне явище.

Із певними діалектними ареалами можна співвіднести випадки позиційної реалізації сучасних голосних. Словоформи *хозяйко* [1, с. 14], *небогатового* [1, с. 40], *богатурів* [1, с. 55], *помогайбі* [1, с. 79] засвідчують відсутність наслідків асиміляції ненаголошеного [o] до [a] в наступному складі (таке явище характерне передусім для багатьох південно-західних говорів), натомість указану зміну простежено у випадках *салдатами* [1, с. 156], *монастирь* [1, с. 68], *монастирах* [1, с. 126], якщо в останніх двох запозиченнях у першому складі не відображено давній паралелізм [o], [a], що склався ще в старогрецькій мові. Обниження артикуляції ненаголошеного [и] в напрямку до [e], що характерно для багатьох південно-західних говорів, ілюстровано прикладами *любеш* [1, с. 110], *витерає* [1, с. 38], *витерав* [1, с. 39], *кешенях* [1, с. 40], *кешені* [1, с. 51], натомість у словоформі *гаїться* [1, с. 24] після [й] ненаголошений [e] зазнав підвищення артикуляції до [і]. Лексеми *забубони* [1, с. 130], *забубонний* [1, с. 123] відображають характерне для частини південно-західних говорів посилення лабіалізації й підвищення артикуляції ненаголошеного [o] > [y], натомість без указанного заступлення засвідчено словоформи *гольтіпаки* [1, с. 27], *сучковатий* [1, с. 71], *рудовато-сивими* [1, с. 64], *гудзоватими* [1, с. 70]. Структури *дюравий* [1, с. 23], *з дюри* [1, с. 26], очевидно, запозичені з польської мови.

Специфічні явища на рівні консонантизму також співвідносні з конкретними українськими лінгвально-територіальними утвореннями. Наприклад, словоформи *лікарь* [1, с. 5], *теперь* [1, с. 8], *монастирь* [1, с. 68], *свинарь* [1, с. 107] ілюструють збереження м'якості вібранта в кінці слова. Вторинну м'якість цього ж приголосного, яка має гіперкоректний характер, простежено у випадках *загрянишого* [1, с. 68], *хабаря* [1, с. 31], *итирі* [1, с. 26], *на сходах квартирі* [1, с. 7], *станової квартирі* [1, с. 7], *висіли папері* [1, с. 8], *при світлі* [1, с. 46], натомість про ствердіння [р'] можна говорити на підставі фактів *дюравий* [1, с. 23], *трохповерхі* [1, с. 63], *монастирах* [1, с. 126], *мочари* [1, с. 135], *при такій пори* [1, с. 124] (у частині словоформ флексійні *-и*, *-і* після [р] можуть бути зумовлені граматичною аналогією). Словоформа *по східцах* [1, с. 157] – єдиний

випадок відображення депалаталізації глухого свистячого афrikата. Непослідовність уживання чужомовного консонанта [ф] ілюстровано у випадках *фасолі* [1, с. 29], *фасолю* [1, с. 28], *штран* [1, с. 104].

Деякі фонетичні явища мають характер позиційних змін. Наслідок регресивної суміжної дисиміляції за способом творення у групі [чн] > [шн] ілюструють словоформи *загряншиний* [1, с.], *горнишина* [1, с. 67], *сердешиний* [1, с. 6], *табашиницю* [1, с. 51], у групі [чг] > [штг] – *штирі* [1, с. 26], [мб] > [нб] – *бонбою* [1, с. 66]. Приставний [і] представлено у формах на зразок *іспече* [1, с. 28], *ізнайде* [1, с. 29], *ісохлася* [1, с. 37], протезу [й] – у випадку *в економії* [1, с. 30].

Невеликою кількістю словоформ ілюстровано специфіку південно-західної системи словозміни іменників. Лише деякі явища можна трактувати як морфологічні архаїзми. Колишні двоїні форми іменників законсервовано у словосполучах *три години* [1, с. 24], *два-три пасажирів* [1, с. 25], *два зуба* [1, с. 47]. Іменники колишніх *ї-основ у родовому відмінку однини послідовно вживані в історично закономірних формах із флексією -и: *ночі урвала* [1, с. 116], *помочи мало* [1, с. 133], *без нам'яти* [1, с. 33], *з печі* [1, с. 35], *після подорожі* [1, с. 36], *калюжу крові* [1, с. 46], *на дворі волости* [1, с. 59], *з волости* [1, с. 9], *діждалася честі* [1, с. 14]. Закономірне закінчення родового відмінка однини іменників *ѡ-основ збережено у словоформах *наділа не забрали* [1, с. 30], *нашого світа* [1, с. 35], *від суда* [1, с. 20], натомість у випадку *з вагону* [1, с. 48] відображено аналогію до *ї-основ. Закінчення -е, успадковане з давніх консонантних *п-основ, представлене у формах називного відмінка множини іменників на зразок *англичане* [1, с. 134], *забір'яне* [1, с. 137], *селяне* [1, с. 36], а також у словоформі *люде* [1, с. 4]. Іменники *jā-типу з основами на шиплячий у родовому відмінку однини представлені словоформами з закінченням -и: *для душі* [1, с. 137], *твердої їжі* [1, с. 51], *паши не вродило* [1, с. 56], пор. також *півтори тисячі* [1, с. 67]; флексійне [и] тут може відображати процес депалаталізації шиплячих або аналогію до твердого різновиду на *ā. Іменники жіночого роду твердої групи з основами на вібрант у родовому відмінку однини виявлені у формах із флексією -і: *на сходах квартирі* [1, с. 7], *станової квартирі* [1, с. 7]; якщо такі варіанти не пов'язані з гіперизмом [р] > [р'], то можуть відображати аналогію до м'якого різновиду на *jā. Форма місцевого відмінка іменника твердої групи у словосполученні *при такій порі* [1, с. 124] натомість ілюструє або наслідок депалаталізації вібранта, або аналогію до відповідних історичних форм м'якого різновиду на *jā. Фонетичний або морфологічний характер мають імен-

никові флексії називного відмінка множини у випадках *висіли папері* [1, с. 8], *мочари* [1, с. 135]. Через аналогію до відповідних форм твердої групи склалася словоформа *їжою* [1, с. 139]. Вирівнювання за зразком давніх *ї-основ відображено у випадках *по подвір'ю* [1, с. 53], *мало весілля* [1, с. 38]. Словоформа знахідного відмінка множини *на яйці* [1, с. 28] – результат аналогії до відповідних форм іменників чоловічого роду з основами на *ѡ, *jѡ. Відмінювання іншомовного іменника простежено у випадку *по шоссі* [1, с. 24].

Деякі виразно діалектні явища простежено в системі форм займенника. Предметно-особові займенники в непрямих відмінках після прийменника можуть уживатися без приставного [н]: *клопотався за його* [1, с. 123], *коло його* [1, с. 143], *підходили до його* [1, с. 38]. Предметно-особовий займенник чоловічого роду виявлений у варіантах зі збереженням [е] після [й]: *з его* [1, с. 138], *про его* [1, с. 137], *ему* [1, с. 138]. Історичними формами представлено вказівні займенники: *ся пошесть* [1, с. 8], *до сеї пори* [1, с. 69], *сеї подорожі* [1, с. 36], *в сій справі* [1, с. 12], *тая дитина* [1, с. 127], *тая сила* [1, с. 65], *тую дитину* [1, с. 127], *жидівку тую* [1, с. 125], *з тої пори* [1, с. 18], *тою нотою* [1, с. 28], *туй* [1, с. 25] тощо. Трапляються також новотвори *тамте* [1, с. 28], *отсей* [1, с. 27].

У системі прикметникової словозміни виявлено збереження історично закономірної форми прикметника м'якої групи: *раннею весною* [1, с. 22], нестягнених повних форм: *святая воля от-сей* [1, с. 130], а також вирівнювання структур м'якої групи за зразком твердої: *ближних* [1, с. 130]. Уживано ступеньовані прикметники та похідні від них слова з історичним суфіксом -ійш-: *милійше* [1, с. 111], *мудрійши* [1, с. 139], *радійший* [1, с. 100], *густійшав* [1, с. 116]. Значно більшу частотність простежено за фонетичними модифікатами на -ішч-: *веселіще* [1, с. 110], *щільніще* [1, с. 116], *раніще* [1, с. 117], *безпечніще* [1, с. 121], *пізніще* [1, с. 34], *трудніще* [1, с. 41], *частіще* [1, с. 55], *найщасливіще* [1, с. 62], *ситіці* [1, с. 24], *бідніщого* [1, с. 26].

Серед форм числівників відзначено неозначено-кількісний дериват *скільки*: *скільки курей* [1, с. 53], *зібралось скільки чоловіків товаришів* [1, с. 109], а також фонетичний варіант *штирі* [1, с. 26].

У дієслівних формах представлено хіба що результат аналогічного вирівнювання за зразком І дієвідміни, як-от у формах 3 особи множини дієслів II дієвідміни: *трують* [1, с. 133], *правляють* [1, с. 68]; пор. також дієприслівник *не дивлючись* [1, с. 69–70]; форму давноминулого часу: *сів був* [1, с. 6]; специфічний новотвір першої особи множини теперішнього часу: *ходім-те* [1, с. 101],

який, очевидно, відображає аналогію до архаїчної форми другої особи множини *ходите*.

Діалектну синтаксичну специфіку відображають такі конструкції: з додатком у формі родового відмінка замість звичних форм давального на зразок *тебе болить* [1, с. 158], *собачку болить* [1, с. 154], *коня болить* [1, с. 154], *тільки й журби їй було* [1, с. 54]; з іменником *чоловік* у формі родового відмінка однини замість звичних форм родового множини: *чоловіка зо шестеро* [1, с. 59], *зібралися хлопці чоловіка з десятеро* [1, с. 106], *зійшлося скілька чоловіка товаришів* [1, с. 109]; з прийменником *за* на зразок *служила за доярку* [1,

с. 55]; зі сполучником *ці*: *ці руб, ці два* [1, с. 26], *ці за гроші, ці за хату* [1, с. 30], *ці продасть, ці ви́мінє* [1, с. 28], *фасолі, картоплі ці що* [1, с. 29]; з так званою пошанною множиною: *мама померли* [1, с. 58], *свічечку тітка дали* [1, с. 101], *кум позичають* [1, с. 86]; з підрядним сполучником *коби*: *Коби-б мені до них доступити* [1, с. 64].

Засвідчені в художніх текстах Модеста Левицького різнорівневі лінгвальні явища, які згодом не набули статусу літературних норм, в основному співвідносяться з подільським говором південно-західного наріччя.

Література:

1. Левицький М. Оповідання / Модест Левицький. – К. : Друкарня т-ва «Просвіщеніє», 1907. – 225 с.

